

Лобко В. В.,*аспірантка**Державної наукової установи «Інститут інформації,
безпеки і права Національної академії правових наук України»*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

CURRENT STATE AND PROBLEMS OF LEGAL ENSUREMENT OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE

У статті досліджено сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки України. Визначено, що протягом всієї історії світової цивілізації безпека була найважливішою ціллю і невід'ємним елементом діяльності людей, соціальних груп, суспільства і держави. Проблематика безпеки має велике значення для будь-якої людської спільноти через необхідність попередження та усунення загроз, які здатні позбавити людину матеріальних і духовних цінностей, а в окремих ситуаціях і життя. Тому питання безпеки є глобальною загальнолюдською проблемою.

Національна безпека може бути визначена в якості рівня захищеності життєво важливих інтересів особи. Відповідний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та воєнній. Зокрема встановлено, що Законом України «Про національну безпеку України» визначаються основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, які будуть гарантувати суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження органів державної влади у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, крім того, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Визначено, що стратегічно важливим є законодавче регулювання національної безпеки держави. Нові загрози українському суспільству та державі висувають принципово інші вимоги до системи забезпечення національної безпеки, яка повинна мати властивість не тільки швидкого реагування на загрози, що виникають, але і потенціал для їх запобігання. Саме тому, забезпечення національної безпеки є найважливішою передумовою належного функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави. В умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України це є дуже складним механізмом, від ефективності якого залежить доля всієї держави.

Ключові слова: *національна безпека, ризики і загрози, повномасштабна війна, безпекове середовище, гібридна війна, державна політика.*

The article examines the current state and problems of legal support of the national security of Ukraine. It was determined that throughout the history of world civilization, security was the most important goal and an integral element of the activities of people, social groups, society and the state. The issue of security is of great importance for any human community due to the need to prevent and eliminate threats that can deprive a person of material and spiritual values, and in certain situations, life. Therefore, the issue of security is a global human problem.

National security can be defined as the level of protection of a person's vital interests. The appropriate level of ensuring national interests is characterized by a number of indicators in various types of security: political, economic, social, demographic, informational, environmental, and military. In particular, it was established that the Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine" defines the foundations and principles of national security and defense, the goals and basic principles of state policy, which will guarantee society and every citizen protection from threats. This Law defines and delimits the powers of state authorities in the spheres of national security and defense, creates a basis for the integration of policies and procedures of state authorities, other state bodies whose functions relate to national security and defense, security forces and defense forces, defines the system of command, control and coordination of operations of security forces and defense forces, in addition, a comprehensive approach to planning in the spheres of national security and defense is

introduced, thus ensuring democratic civilian control over bodies and formations of the security and defense sector.

It was determined that legislative regulation of the national security of the state is strategically important. New threats to Ukrainian society and the state make fundamentally different demands on the system of ensuring national security, which should have the property of not only quick response to emerging threats, but also the potential to prevent them. That is why ensuring national security is the most important prerequisite for the proper functioning and development of the individual, society and the state. In the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, this is a very complex mechanism, the fate of the entire state depends on its effectiveness.

Key words: national security, risks and threats, full-scale war, security environment, hybrid war, state policy.

Постановка проблеми. Для будь-якої держави, питання належного рівня забезпечення національної (державної) безпеки завжди мають ключове значення. Національна безпека як стан правової упорядкованості життя суспільства і держави є ключовим фактором самозбереження українського суспільства. Зміцнення національної безпеки залежить від того, наскільки раціонально було переосмислені традиційні догми і стереотипи в розумінні цього феномена, а також форми і методи його забезпечення в поточних трансформаційних умовах.

Для цього запроваджуються механізми, здатні реагувати на ймовірні загрози сферам безпеки, демократичному конституційному ладу та іншим життєво важливим державним інтересам України.

Вжиття заходів щодо протидії загрозам різного рівня та їх нейтралізації за допомогою правових механізмів є завданням системи національної (державної) безпеки держави та має здійснюватися у координації та взаємодії законодавчого органу з усіма суб'єктами сектору безпеки і оборони. Тому особливої актуальності набуло завдання вдосконалення правового регулювання сфери забезпечення національної (державної) безпеки, яке потребує негайного та якісного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань забезпечення національної безпеки України займалися такі науковці і дослідники, як: С. Андреев, О. Береза, О. Власюк, Д. Венцовський, В. Горбулін, О. Дзьобань, С. Домбровська, Ю. Древаль, А. Качинський, В. Колокольцев, Н. Косолапов, М. Криштанович, Я. Малик, В. Ліпкан, В. Мамонов, В. Манілов, Н. Нижник, С. Павленко, В. Пилипчук, С. Пирожков, Г. Пономаренко, І. Проценко, І. Руснак, О. Симонова, Г. Ситник, Ш. Султанов, М. Сунгуровський, О. Соснін та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану та проблем правового забезпечення національної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Законодавство, яким регулюються відносини у сферах забезпечення національної (державної) безпеки, функціонування сектору безпеки і оборони має певні недоліки, що в свою чергу призводить до проблем із застосуванням окремих положень нормативно-правових актів. Науковці звертають увагу на прогалини в правовій системі, а також пов'язані з цим загрози, що виражаються зокрема у:

- колізійності норм права;
- низькій юридичній техніці формулювання норм права;
- порушенні ієрархічності норм права;
- прогалинах в системі законодавства;
- зайвій урегульованості правом суспільних відносин;
- несправедливості права;
- застарілості права;
- негуманності права;
- безсистемності права, а також постійній кодифікації законодавства для усунення в ньому змістових і технікоюридичних недоліків.

Забезпечення правової безпеки передбачає, перш за все, виявлення її загроз та визначення напрямів їх подолання [10, с. 120]. Також науковці та практики зазначають, що норми законодавства сформульовані недостатньо чітко та неоднозначно трактуються правоохоронними органами. Тому необхідно удосконалити законодавчий механізм сфери національної безпеки України [7, с. 77].

Гармонізація із законодавством Європейського Союзу та документами НАТО визначена Стратегією державної безпеки як один із напрямів державної політики у сфері державної безпеки. У свою чергу, одним із стратегічних завдань державної політики у сфері державної безпеки є вдосконалення нормативно-правового

забезпечення функціонування системи державної безпеки, організаційних засад діяльності суб'єктів забезпечення державної безпеки, їх координації та взаємодії, а також узагальнення та аналіз практики правозастосування законодавчих та інших нормативно – правових актів України, спрямованих на досягнення мети, виконання завдань та визначення основних напрямів діяльності щодо забезпечення безпеки держави [3].

Незадовго до початку повномасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України 24 лютого 2022 року, в нашій державі завершилася підготовка галузевих стратегій безпеки в рамках нового циклу стратегічного планування, започаткованого ухваленням у 2020 нові редакції Стратегії національної безпеки України [4]. У документах визначено широкий спектр загроз національній безпеці в різних сферах. Водночас результати поглибленого аналізу таких загроз дозволяють стверджувати, що джерел їх виникнення було не надто багато.

На момент набрання чинності галузевими стратегіями безпеки Україна протягом восьми років зазнавала гібридної агресії з боку Російської Федерації. Така агресія вийшла за межі однієї держави, а її прояви та результати нині загальновідомі, зокрема: на рівні України – окупація у 2014 році АР Крим та частини Луганської та Донецької областей, спроби втручання у внутрішні справи України; на регіональному рівні – використання енергетичної зброї (наприклад, шляхом штучного створення дефіциту природного газу в Європі та підвищення його ринкової вартості), створення міграційної кризи на кордоні Білорусі (сателіт РФ) та ЄС держави; на міжнародному рівні – реалізація стратегії створення напруги на Заході, поширення російської пропаганди та дезінформації тощо. Було зрозуміло, що керівництво Російської Федерації не планує переглядати свою агресивну зовнішню та військову політику, особливо по відношенню до України. Водночас сценарій повномасштабного вторгнення РФ в Україну вже на початку 2022 року та ведення агресором терористичної війни проти населення більшість експертів не вважали найбільш вірогідним.

Причини розгортання РФ війни проти незалежної України мають вочевидь не лише політичний, а й ідеологічний та історичний контексти. Відомий політолог, соціолог і державний діяч З. Бжезінський зазначав, що «... незалежність України кинула виклик самій суті претензії Росії на те, що вона є богонатхненною прапороносницею спільної всеслов'янської ідентичності», а також «... Росія не може існувати в Європі без України, яка теж належить до Європи, тоді як Україна може бути в Європі без Росії» [8, с. 122].

Іншими джерелами ризиків і загроз для національної безпеки України є саме: зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України, тощо. Зазначені джерела ризиків і загрози характерні для більшості держав, повністю усунути їх неможливо. Тому під час формування державної політики у сфері забезпечення національної безпеки держави мають знайти інструменти, які дозволять адаптуватися до постійної дії таких загроз. Такий підхід передбачає зміцнення національної стійкості.

Окрім аналізу ризиків і загроз національній безпеці, стратегічний аналіз безпекового середовища також передбачає визначення уразливостей, переваг і можливостей держави і суспільства у сфері захисту національних інтересів.

Іншими сильними сторонами української держави та суспільства є сформованість законодавчої бази, яка передбачає механізми управління державою як у нормальних умовах, так і в умовах надзвичайного та воєнного стану. Це значною мірою гарантує безперервність урядування, що є одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки і стійкості. Крім того, ухвалений 2021 р. Закон України «Про основи національного спротиву» [1] заклав підвалини організації територіальної оборони, яка відіграла важливу роль у забезпеченні захисту держави у нинішній війні.

Зокрема, таким чином було реалізовано принцип субсидіарності, який є одним із ключових чинників у сфері формування національної стійкості. Це дало змогу значно підвищити ефективність реагування на військові загрози на місцевому рівні та налагодити належну коор-

динацію на всіх рівнях. Важливу роль у забезпеченні національної безпеки Закон України «Про основи національного опору» також відводить національному опору та руху опору, який можна порівняти з партизанським рухом, однією з функцій якого є боротьба з диверсантами, оскільки тероборонівці повинні добре знати область, район, місцевість, в якій вони діють [1].

Повномасштабне вторгнення, а також гібридна війна Російської Федерації, яка триває з 2014 року, виявили в Україні й інші переваги, такі як потужний волонтерський рух та значний потенціал для самоорганізації суспільства. Активне навчання та підготовка представників органів державної влади, сил безпеки і оборони, зокрема за участю іноземних держав та НАТО, щодо комплексного реагування на різноманітні загрози значно підвищило рівень готовності держави до збройної агресії з боку Російської Федерації, яка якісно відрізняє нинішню ситуацію від тієї, що склалася у 2014 році. Безумовною перевагою є також лідерство Президента України, яке забезпечило не лише ефективне протистояння чисельно більшим силам противника, а й дало змогу організувати потужну міжнародну коаліцію демократичних держав на підтримку України.

В умовах війни сформувалися нові можливості для захисту національних інтересів і подальшого відновлення країни після війни. Насамперед, йдеться про зміцнення двосторонніх відносин України з низкою країн світу, прогрес України на шляху євроінтеграції та у захисті суверенних прав у міжнародних судових інституціях, зокрема Міжнародному Суді ООН, загальному суспільний резонанс та підтримка України у світі тощо [9]. При дослідженні документів стратегічного планування, зокрема, положень документу, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки; необхідно виокремити наступне.

Відповідно до положень Стратегії національної безпеки України, яка була затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [4], сталі і динамічне економічне

зростання можливе, якщо є: розвиток ринкової конкуренції, демонополізація економіки та детінізації господарських відносин; захист права власності; дерегуляція та не допущення тиску на бізнес; залучення інвестицій; сталі функціонування фінансової системи; удосконалення законодавства про організацію судової влади; розвиток науки, розбудова науково-дослідницької інфраструктури, а також ефективна взаємодія вчених із державним і приватним сектором, стимулювання інновацій та запровадження новітніх технологій; сприяння розвитку галузей, що мають значний потенціал і можливості для виробництва високотехнологічної продукції цивільного та оборонного призначення; визначення та впровадження надійного механізму контролю за використанням нових технологій для гарантування безпеки людини і довкілля тощо.

Проте положення зазначеної стратегії не в повній мірі регламентують питання стосовно інноваційної складової національної безпеки. На підставі декомпонування та дослідження структури національної безпеки можливо виявити її структурні елементи.

Так, стратегія національної безпеки – це основа для розроблення важливіших документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, завдяки яким будуть визначатись шляхи та інструменти її реалізації. Стратегія воєнної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 [5], передбачає досягнення таких цілей реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони та військового будівництва, як: ефективне управління у сфері оборони, засноване на засадах демократичного цивільного контролю, інші євроатлантичні принципи та стандарти, інноваційні рішення та сучасні бізнес-практики, програмне забезпечення управління проектами оборонних ресурсів, вдосконалені процеси визначення та задоволення потреб оборони України.

Основним завданням за пріоритетом – нарощування спроможностей Збройних Сил України, сил територіальної оборони у їх складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань

Основним завданням у порядку черговості є підвищення спроможності Збройних Сил

України, сил територіальної оборони в їх складі та інших складових сил оборони виконувати завдання за призначенням регламентовано оновлення доктрин, концепцій, планів, інших документів щодо підготовки та застосування сил оборони в частині забезпечення їх здатності швидко утворювати необхідні угруповання та розгортатися на загрозованих напрямках, вести превентивні, непередбачувані, асиметричні та інноваційні дії для нівелювання чисельної і технологічної переваги противника, виконання завдань у відриві від основних сил, використовуючи єдиний інформаційний простір.

Тобто, пріоритетними повинні бути питання стосовно створення високоефективної інформаційної та інноваційної інфраструктури. Крім того, упровадження в сили оборони нової моделі управління інформаційними ресурсами ґрунтується на міжвідомчій взаємодії, об'єднаній системі керівництва силами оборони та їх взаємосумісності, поєднанні виконання функціональних завдань з постійним навчанням і розвитком, зокрема вивчення та використання євроатлантичних принципів, заохочення інноваційного мислення та дій.

Стратегія кібербезпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021 [6] водночас визначає, що для досягнення стратегічної цілі «Формування нової моделі відносин у сфері кібербезпеки» Україна забезпечить ефективну протидію розвідувально-підривній діяльності у кіберпросторі та кібертероризму, зокрема, завдяки тому, що буде вдосконалено аналітичне і криміналістичне забезпечення контррозвідувального захисту кібербезпеки держави завдяки впровадженню інноваційних методик обробки та оцінки цифрових даних, формуванню електронних доказів. Таким чином, знову виокремлюються важливіші пріоритетні напрямки, щоб розвивалась інноваційна діяльність та інноваційна інфраструктура, які на жаль не мають відповідного відображення у вищезазначеному стратегічному документі.

Згідно з правилами адаптивного управління, аналіз ризиків і загроз національній безпеці має проводитися регулярно. Очевидно, що після закінчення війни безпекове середовище України зазнає значних змін. Будуть змінені пріоритетні потреби у сфері захисту національ-

них інтересів та подальшого розвитку держави. Враховуючи це, після війни слід розпочати новий цикл стратегічного планування, за результатами якого доцільно внести уточнення до Стратегії національної безпеки України та галузевих стратегій безпеки [7].

Російська Федерація ще багато років залишатиметься головним джерелом загроз національній безпеці України. Хоча найгірші прогнози щодо розширення агресії Російської Федерації проти України вже справдилися, після закінчення війни не варто очікувати від російського керівництва відмови від своїх агресивних планів щодо продовження експансіоністської політики щодо України (навіть якщо її лідери замінюються).

Початок Російською Федерацією повномасштабної війни проти України на тлі низки помилок у розрахунках російського керівництва щодо потенціалу стабільності української держави і суспільства унеможливив досягнення стратегічних цілей Російською Федерацією для створення напруженості на Заході на глобальному та регіональному рівнях, призвела до запровадження потужних міжнародних санкцій проти Російської Федерації, що завдало значних економічних, фінансових, політичних, технічних, іміджевих та інших втрат.

Зазначаючи збитків, Російська Федерація буде прагнути відновитися насамперед шляхом захоплення нових територій України під час війни та отримання доступу до ресурсів нашої держави. Фактор вимушених мігрантів з України до країн ЄС уже використовується Російською Федерацією як інструмент, що має політичний та економічний тиск на Захід. Але навіть після закінчення війни навряд чи Російська Федерація відмовиться від спроб різними способами зашкодити інтересам України, а також від втручання в її внутрішні справи, використовуючи цей спосіб як продовження тиску на Захід, щоб зняти санкції.

Розглянемо напрями трансформації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах європейської інтеграції України у сфері «Політичний діалог, національна безпека та оборона».

Варто зазначити, що Верховною Радою України було виконано всі рекомендації Європейської комісії, які є необхідними для початку

переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу. Окреслені рекомендації були надані Україні разом із отриманням 23 червня 2022 року статусу кандидата на членство в ЄС. Частина з них є зоною відповідальності українського парламенту. За 6 місяців від початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України було ухвалено закон про реформу Конституційного Суду («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах»), закони «Про медіа» та «Про національні меншини (спільноти)». Крім того, ухвалено закони щодо боротьби з відмиванням коштів («Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення порядку інформації, необхідної для проведення фінансового моніторингу»; «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму»; «Про внесення змін до закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо захисту фінансової системи України від держави, яка здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства до окремих стандартів FATF і вимог Директиви ЄС 2018/843» [12].

Існуючі механізми формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави не зовсім досконалі і потребують відповідної трансформації відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Тому у своїй діяльності органи державної влади мають зосередитися на повномасштабній реалізації базових домовленостей у зазначених сферах та використовувати всі наявні можливості для поглиблення галузевої інтеграції з ЄС та НАТО, насамперед у сфері безпеки.

Для цього слід комплексно поєднати різноманітні євроінтеграційні та євроатлантичні аспекти наближення України до ЄС та НАТО у безпековій сфері, а саме: оновити існуючі домовленості, переглянути відповідні параметри, внести зміни до ключових стандартів, досягти визначених цілей для забезпечення

необхідного рівня національної безпеки України за відповідними напрямками

Варто зазначити, що протидія колабораціонізму в усіх сферах суспільного життя в умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України є надзвичайно важливою складовою вдосконалення механізмів формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України. Тому не випадково, що від 14 березня 2022 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», згідно з яким, крім невизнання української державності та суверенності, також підпадає під кримінальну відповідальність безпосередньо співпраця з окупантами, передача ресурсів незаконним воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованих територіях [2]. Також Верховна Рада України ухвалила законопроект № 7186 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», яким посилила відповідальність за пособництво державі-агресору. Відтепер за це каратимуть позбавленням волі на строк від 10 до 12 років та заборонять займати низку посад [11].

Окрім того, попри прийняття законодавчих документів щодо протидії колабораціонізму, необхідно ще забезпечити ефективність їх застосування та невідворотність відповідної адміністративної та кримінальної відповідальності за вказані протиправні дії. Тобто законодавчі акти України щодо протидії колабораціонізму мають «працювати», що особливо важливо в умовах сучасної російської військової агресії.

Висновки. Отже, забезпечення безпеки є однією з найважливіших функцій держави. Лише за безпечних умов існування людина може жити повноцінним життям. Забезпечення національної безпеки – це дуже складний механізм, від ефективності якого залежить доля всієї держави. В умовах війни, яка триває в Україні, певні плани, зв'язки, ідеї пройшли або не

пройшли іспит на міцність і життєздатність. Очевидно, варто переосмислити деякі стратегічні цілі України, переглянути оцінки, зміцнити або перебудувати механізми забезпечення національної безпеки та стабільності. З огляду на значні зміни безпекового середовища,

що нині тривають, в Україні після війни варто започаткувати новий процес стратегічного планування та оновлення стратегічних документів держави у сфері забезпечення національної безпеки й розвитку як вільної, незалежної, сильної демократичної держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Законодавство України: офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України № 2108-IX від 3 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
3. Про Стратегію забезпечення державної безпеки: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 р., затверджено Указом Президента України № 56/2022 від 16.01.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>
4. Про Стратегію національної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р., затверджено Указом Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
5. Про Стратегію воєнної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р., затверджено Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
6. Про Стратегію кібербезпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р., затверджено Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
7. Белай. С.В., Кобзар О.Ф., Євтушенко І.В., Корнієнко В.В., Коба О.В. Правове регулювання службової та бойової діяльності у сфері безпеки та оборони України у кризових ситуаціях. Вісник Національної академії правових наук України. Т. 28. № 2. С. 76–85. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-2-2021-r>
8. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2000 р. 236 с.
9. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti /stratehichnyu-analiz-bezpekovo-ho-seredovyshcha-ukrayiny>
10. Шмоткін О. Теоретичні основи правової безпеки. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку: матеріали II Міжнар. наук. – практ. конф. (Острого, 8 черв. 2018 р.). Острого, С. 119–123.
11. Яворович Т. До 12 років в'язниці. Рада посилила покарання за колабораціонізм. 2022. URL: <https://suspilne.media/221206-do-12-rokiv-vaznici-rada-posilila-pokarannaza-kolaboracionizm/>
12. ArmyInform. Верховна Рада ухвалила всі необхідні законопроекти для переговорів щодо вступу України до ЄС. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/14/verhovna-rada-pryjnyala-usi-neobhidni-zakonoprojekty-dlya-peregovoriv-shhodo-vstupu-ukrayiny-do-yes/>